

*Evlîya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Tatvan ve Çevresi**

Tatvan And Its Vicinity In Evliya Çelebi's Seyahatnâme

Ejder OKUMUŞ**

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de oldukça tanınmış bir isim olan Evliya Çelebi'nin yine oldukça tanınmış eseri Seyahatnâme'sinde Tatvan ve çevresi ele alınmaktadır. Evliya Çelebi (1611-1682), gezip gördüğü diğer pek çok yere ek olarak Tatvan ve çevresini de gezip görmüş ve Anadolu hakkında önemli bilgiler veren ve pek çok konuda tek yerli kaynağımız olan Seyahatnâme'sinde kendine özgü üslup ve metoduyla Tatvan ve çevresini tasvir etmiştir. Makale, Seyahatnâme'den hareketle bir Tatvan ve çevresi okumasını konu edinmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Tatvan, Osmanlı, sosyoloji, tarih

ABSTRACT

The present study aims to try to understand Tatvan and its vicinity considered with its many aspects in Evliya Çelebi's (1611-1682) Seyahatnâme (Travel Book) which gives important informations about Anatolia and is our only domestic source regarding a lot of subjects. The importance of this study results from both Tatvan and its vicinity's own special characteristic and Evliya Çelebi's Seyahatnâme's own special consideration way of the aforementioned places like the other subjects, especially its description way of everyday life, and historical, religious and cultural situation in the places considered by it. In short, this article's subject is a reading of Tatvan and its vicinity with moving from Seyahatnâme.

KEY WORDS

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Tatvan, Ottoman, sociology, history

* Bu makale, 31 Ağustos-2 Eylül tarihleri arasında Tatvan'da düzenlenen *Uluslararası Tatvan ve Çevresi Sempozyumu'*nda aynı başlıkla sunulan bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin en önemli ve en hassas dönemlerinden 17. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi, Tatvan ve çevresini birden fazla görür. Öncelikle Van'a vali olarak atanan Melek Ahmed Paşa'ya katılmaya gider. Van'a Diyarbakır ve Bitlis yolundan girer ve bu şehirlerde ayrıntılı ve canlı tarifler yapmaya yetecek kadar zaman geçirir. Diyarbakır valisi Firari Mustafa Paşa'nın Sincar dağlarında savaşıyor Arap ve Yezidi aşiretlerini sakinleştirmek için bir sefer sebebiyle şehir dışında olduğunu öğrenince, bu bahaneyle gezisini uzatarak Sincar'a gider. Bitlis'te, pek methettiği serbest fikirli bir yönetici olan Abdal Han'a misafir olur. Sonra Van'dan Abdal Han'a karşı düzenlenen cezai nitelikli bir sefere katılır ve Han'ın hal edilmesine, zengin kütüphanesinin yağmalanmasına ve yerine oğlunun seçilmesine şahit olur. Bir yıl sonra Evliya Çelebi Bitlis'den üçüncü defa geçer, Abdal Han'ı tekrar emirliğin başında bulur ve rehin olarak Han'la bir süre geçirir. Büyük bir emirlikte yaşanan bu tecrübeler, başka bir kaynaktan bulabileceğimizden daha canlı bir günlük yaşam anlatımı sunar. (Bruinessen, 2000; Bruinessen, 2007; Bruinessen, 2003: 27-28). Şunu da belirtmekte fayda vardır: *Seyahatnâme*'den anlaşıldığı kadarıyla E. Çelebi, Bitlis'le Van arasında Tatvan da dahil uğradığı yerlerin bir çoğunu 3 kez görmüştür. Birinci görme, Diyarbakır'dan Van'a giderken, ikinci görme Van'dan Bitlis'e Abdal Han'ın üzerine sefer için gelirken ve üçüncü görme oradan tekrar Van'a dönerken gerçekleşir. Seyyah, Tatvan'ı bir kez de İstanbul'dan Van'a gitmesi ve oradan da Bitlis'e geçmesi esnasında görmüştür.¹ Bu seyahatinde Erzurum, Malazgirt, Erciş ve Amik'ten geçip Van'a gitmiş ve ertesi sene de Van'dan Bitlis'e giderken Tatvan'dan geçmiştir (2001b: 12-13). Denilebilir ki, Evliya Çelebi, İstanbul-Üsküdar'dan Van'a gelmek amacıyla yola çıkmış² ve Tatvan ve çevresinde 1655 ve 56'da bulunmuş ve gördüklerini yorumlar katarak kaleme almıştır.³

¹ Gezgini 2001b: 12), bu seyahatine nasıl başladığını şöyle anlatmaktadır:

İşbu sene (---) mâh-ı Cemâziyelâhîr'in onuncu çeharşenbe gün Sadrı'zam Siyâvuş Paşa bu abd-i ahkara emr-i şerifler ve hatt-ı şerîf-i pâdişâhî verüp, tiz Melek Ahmed Paşa karındaşıma Van'a bi'l-acele yetiş. Eyâletinde alacağı kalmasın. Sonra varan emr-i şeriflere amel edüp ana göre hareket eylesin" deyup hakire iki yüz altını harc-ı râh verüp dest bûs ile taşra çıkup doğru Kaya Sultân'dan mektûblar ve harçlıklar alıp "*Tevekkülen-alallâh*" deyüp,

İslâmbol'dan diyâr-ı Van'a revâne olduğumuz beyân eder. (...)

² E. Çelebi'nin kendi ifadesiyle (2001a: 9) "İşbu sene 1065 târîh-i mâh-ı Cemâziyelevvelinin gurreesinde şehr-i Üsküdar'dan çıkup Melek Ahmed Paşa efendimizin akıbince vilâyet-i Van-

Bu çalışmada Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinin İstanbul-Van arası seyahatinde gördüklerini anlattığı dördüncü cildinde Tatvan ve çevresi ele alınmaktadır. Evliya Çelebi, gezip gördüğü diğer pek çok yere ek olarak Tatvan ve çevresini de gezip görmüş ve Anadolu hakkında önemli bilgiler veren ve pek çok konuda tek yerli kaynağımız olan *Seyahatnâme*'sinde kendine özgü üslup ve metoduyla Tatvan ve çevresini tasvir etmiştir. Seyyah'ın eserinde Tatvan, Bitlis, Van ve diğer yerlere ayırdığı yer, bütün *Seyahatnâme*'nin yaklaşık %3'ünü teşkil etmektedir (Bkz. Dankoff, 1990: 5). Bu araştırma, *Seyahatnâme*'den hareketle bir *Tatvan ve çevresi okumasını* konu edinmektedir.

Makalede *Seyahatnâme*'ye göre Tatvan'la birlikte Bitlis, Ahlat, Adilceviz ve Van gibi Tatvan'a komşu il ve ilçeler ele alınmaktadır. Söz konusu yerlerin sosyal yapısı, ekonomik durumu, idari yönü, dinî durumu, dili vs. tamamen Evliya Çelebi'nin gözüyle ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Günümüzde Türkiye'nin önemli yerleşim yerleri olan bu mekanlar, tarihsel olarak önemli olayların zuhur ettiği, beyliklerin, devletlerin hüküm sürdüğü, çeşitli toplumların yaşadığı, medeniyetlerin kurulduğu, bir çok din ve mezhebin tecrübe edildiği, ticari hareketliliklerin yaşandığı kavşak noktaları olmuşlardır.

Evliya Çelebi (2001a: 99-100 vd.), Tatvan, Van ve çevresinde mitolojik bir varlık olan Van Gölü Canavarı'nı da uzun uzun anlatır. Van halkının yakın ilgisini çeken, Tatvan Belediyesinin özel ekip kurdurarak ilgilendiği ve medyada zaman zaman gündeme gelen Van Gölü Canavarı'nın *Seyahatnâme*'de Hz. Ali'yle birlikte ele alınması ilginçtir. Bu mitoloji, bölge halkının tarih, göl, inanç vs. boyutuyla ilgili ipuçları vermesi bakımından da önemlidir.

Son çözümlemede Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sine göre Tatvan ve çevresi konusu, araştırılmaya değer bir konu olarak tespit edilebilir. Çalışmanın önemi, hem Tatvan ve çevresinin kendine özgü karakteristik yapısından hem de Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin diğer konular gibi Tatvan ve çevresini kendine özgü ele alış biçiminden, özellikle ele aldığı yerlerdeki gündelik hayatı tasvir etmesi ve tarihî, ekonomik, siyasî-idarî, askerî, demografik, dinî ve kültü-

---

sedd-i îmân olan şehre giderken çektiğimiz âlâm u şedâyidi ve manzûrumuz olduğu kurâ vü kasabât ve şehri ü kılâ' ve büldânları âb u hevâsı ve bânisi ve fâtipleri ile ayân u beyân eder."

³ Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Tatvan adı aşağıda belirtildiği gibi geçmektedir:

- 1- Dördüncü ciltte bir yerde (2001a: 86) Tahtivan kalesi ve Tatvan olarak yedi kez; bir yerde (2001a: 64) Bitlis'in hududları belirtilirken Tatvan olarak ve bir yerde (2001a: 133) 4-5 kez zikredilir.
- 2- Tatvan adı beşinci ciltte bir yerde (2001b: 13) Van'dan Bitlis'e giderken "Menzil-i Hân-ı Taht-ı Van" olarak bir kez; bir yerde (2001b: 22) "Van deryâsı kenarında Taht-ı Van nam hâna vardık" şeklinde bir kez geçer.

rel durumu kendine has üslubuyla ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Özellikle de böylesine önemli bir kaynağın, Batı'da erken denilebilecek zamanlardan beri araştırma konusu yapılmasına karşın Türkiye'de akademik çevrelerde ihmal edildiği düşünülürse, *Seyahatnâme*'ye dayalı araştırmaların öneminin kat kat artacağı anlaşılır. Gerçekten de Türkiye'de kendi alanında eşsiz bir değere sahip bu kıymetli eser hakkında yapılan araştırmalar, yetersizdir. Ayrıca yapılan araştırmalardan çok azı, sosyoloji ve din sosyolojisiyle biraz ilgilidir. Oysa bu hazine değerindeki eser, özellikle sosyolojik araştırmalar için eşsiz malzeme ve bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle daha önce bu yazar tarafından yapılan "Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Diyarbakır" (2006) başlıklı çalışmaya ek olarak elinizdeki bu çalışma, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* çalışmalarına, özellikle de sosyolojik alanda kayda değer başlangıç katkıları sunması bakımından önemlidir.

Giriş kısmında son olarak, Evliya Çelebi'nin Tatvan ve çevresinde sırasıyla gördüğü *yerler*, eserinden hareketle zikredilebilir. Gezginimiz, Diyarbakır'da bir süre kaldıktan sonra Van'a gitmek üzere çıktığı yolda Bitlis'e kadar başlıca şu yerleri görür: Menzil-i Karye-i Sa'dî, Menzil-i Çölpede, Miyâfârîkîn (Meyyâfarîkîn), Menzil-i Hasçayır, Şehr-i Zov, yani Kal'a-i Hazzo, Sultan Veys, Belde-i Calender ve Bitlis. Bitlis'ten Van'a kadar gördüğü yerler ise şuralardır: Menzil-i Hüsrev Paşa Hânı, Tahtıvan, Van Gölü (Deryâ-yı Van), Menzil-i Karye-i İzgak (Azgak), Menzil-i Bend-i Mâhî, Menzil-i Karye-i Güzeldere, Menzil-i Karye-i Surp, Ahlad (Erzen-i Ahlad veya Dârü'l-Büleh), Adilcevâz, Menzil-i karye-i Kara Şeyhler, Karye-i Kara Canıklar, Erceys, Karye-i Baz, Kal'a-ı Bârgîrî, Kal'a-ı Amîk, Menzil-i Çaybaşı, Menzil-i Karye-i Bâğ-ı İremezât Erdemid, Van.

Evliya Çelebi, burada isimleri belirtilen yerlerden geçmiş ve az veya çok haklarında açıklamalar yapmış, oralarda yaşayan insanlar hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Tatvan ve Çevresi: Arkaplan

Van Gölü'nün güneybatı kıyısında, Nemrut Dağının doğu eteğindeki düzlükte yüksek bir alanda kurulmuş olan *Tatvan*, Bitlis ilinin, Doğu Anadolu Bölgesi'nin orta-güney bölümünde yer alan bir ilçesidir. Doğuda Gevaş ve Van gölü, güneydoğuda Hizan, güneyde Bitlis, kuzeyde Ahlat, batıda Güroymak ile çevrilidir. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü'nün güneybatı kesimi ile Nemrut Gölü şehrin hudutları dahilindedir. İl merkezine 20 km. Uzaklıkta bulunan ilçenin yüzölçümü 1.235 km² dir. 41 derece 33 dakika ve 43 derece 11 dakika doğu meridyenleri ile 37 derece 54 dakika ve 38 derece 58 dakika kuzey

parelelleri arasında yer alan Tatvan'ın denizden yüksekliği 1720 metre seviyesindedir. Şehrin güney ve güneydoğu kesimlerini Güneydoğu Toroslarına bağlı dağlar, batı ve kuzeybatı kesimini de Nemrut Dağı çevirmektedir.

Araştırmalardan elde edilen bulgulara göre tarihi, günümüzden yaklaşık beş bin yıl öncesine dayanan Tatvan, pek çok tarihî beylik, devlet ve ordu, örneğin Dara, Büyük İskender, Selçuklu Hükümdarı Alparslan, Timur, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Şah İsmail ve IV. Murat'ın orduları için stratejik geçit özelliğine sahip olmuştur. İlçe ve çevresinin ilk sakinleri Subarlardı. Daha sonra Hurriler ve Hititler ile bunlara bağlı çeşitli boylar Tatvan'a hakim oldular. M.Ö. IX. Yüzyıldan itibaren Urartular, Van ve çevresi ile birlikte Tatvan'da üç asır boyunca egemenlik kurdular. Van şehrini kendilerine başkent edinen Urartular'ın Tatvan'daki hakimiyetleri sona erdikten sonra ilçeyi çeşitli boylar yurt edindiler. Söz konusu boyların Asur, İran, Roma ve Bizans gibi çeşitli devletlerle kısa veya uzun temasları oldu (Demirtaş, 2008).

Hız. Ömer dönemi, Tatvan için yeni gelişmelerin başlangıcı oldu. Çünkü bu tarihten itibaren Bitlis ve çevresi İslam Devleti'nin toprakları arasına katıldı. 1071'deki Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra bu kez Tatvan Selçukluların eline geçti ve bu durum M.S. 1200'lere kadar devam etti. Bu tarihlerden sonra Tatvan, bir çok beylik ve devletin hakimiyet alanına dahil oldu. Tatvan'ın tarihinde dönüm noktası sayılabilecek olaylardan biri, bölgede Osmanlı hakimiyetinin başlamasıdır. 1514 tarihli Çaldıran Savaşında Şii-İran ordusunu mağlup eden Osmanlı ordusunun bu başarısından sonra Doğu Anadolu topraklarının büyük bir bölümü Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. İdris-i Bitlisi'nin yardımları ve çabaları sonucu Bitlis ve Hizan emirleri de diğer bölge emirleri gibi Yavuz Sultan Selim'e itaat etmiş ve kısa denilebilecek süre içinde bölgede bir çok bey daha (Cizre, Eğil, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Silvan Beyleri), toprakları kendilerine "*temlik*" olarak verilmek şartı ile Osmanlı Devletine bağlanmıştı. Bu bağlanma olayı Tatvan'ın tarihindeki en önemli olaylardandır. Çünkü bundan sonra yaklaşık dört yüzyıl boyunca yöre Osmanlı Devleti idaresinde daha istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur (Demirtaş, 2008).

Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi'nin zamanında, yani 17. yüzyılda Tatvan, Bitlis ve Van gibi yerleşim yerlerinin içinde yer aldığı bölgeye Osmanlı Devleti hakimdir. Osmanlı hakimiyeti altında yüzyıllarca kalan Tatvan, 1918 yılında Bitlis iline bağlı bir nahiye merkezi durumunda iken, 1936 yılında ilçeye dönüştürüldü. O zamandan itibaren hızlı bir nüfus artışı yaşayan ve süratle gelişen bir şehir olarak dikkati çekmektedir. 2000 yılı genel nüfus sayımına göre

ilçenin toplam nüfusu yaklaşık 85 bin, ilçe merkezinin nüfusu ise yaklaşık 67 bin olarak tespit edilmiştir (Demirtaş, 2008).

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Tatvan'la ilgili geniş bilgi yer almamaktadır. Tatvan'ın çevresindeki yerleşim yerleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur, fakat belki de o günkü şartlarda Tatvan'da dikkati çekecek bir nüfusun yaşamaması nedeniyle E. Çelebi, oradan bahsedecek fazla bir şey bulamamıştır. Esasen Evliya Çelebi'nin daha çok sosyal hayatla doğrudan ilgili bilgiler verdiği düşünülürse, bunda şaşılacak bir nokta olmadığı anlaşılabilir. Ancak Tatvan, seyyahın ifadelerinden de anlaşıldığı gibi önemli bir geçiş yeridir. Nitekim kendisi liman ve kalesinden söz etmektedir. Tatvan'ın adının kaynağına da işaret etmektedir. Evliya Çelebi'nin kendi ifadelerinde (Evliyâ Çelebi, 2001a: 86) Tatvan'ı görmek, faydalı olacaktır: **Menzil-i kal'a-ı Tahtıvan:** Ekrâd

kavmi Tatvân derler. Bu mahal Van eyâleti hududunda Van deryâsı kenarında Van paşasının hâssı subaşı hâkimdir ve niyâbetdir. Mâtekaddem Süleymân Hân zamânında Zâl Paşa bir müfid ü muhtasar kal'a binâ edüp derbend-i calendar olmuşdu. Ba'dehû Şâh Tahmasb asrında Acem Erciş ve Adil Cevaz ve Ahlat kal'alarına istilâ etdikde bu Tahtıvan kal'asından gemiler ile Van kal'asına imdâd gitmesin için Tahtıvan kal'asın harâb edüp hâlâ leb-i deryâda liman ağzında kal'a-misâl bir hân-ı kavî kalmışdır. Van paşasının bir ağası iki yüz âdem ile ol hânda hükûmet eder ve Van kulu tarafından bir ağa gümrüğü zabt edüp Van deryâsından gidüp gelen gemilerden bac ve gümrük, öşr-i sultânî alır. Bu hânın etrâfında ba'zı Ekrâd hâneleri vardır ammâ bir câmi'den gayrı çârşû-yı bâzârdan ve sâ'ir imâretten bir eser-i binâ yokdur. Ammâ imâr olacak bender-i lâzımdır. Zirâ bir latîf limanı vardır.

Bu ifadelerde Evliya Çelebi'nin *Tahtıvan dediği Tatvan'a* atfen oraya Kürtler tarafından Tatvan denildiğinden bahsedilmektedir. Esasen Tatvan isminin ne zaman ve kimler tarafından verildiği bilinmemektedir. Belirtmek gerekir ki E. Çelebi, eserinde, gördüğü yerlerin pek çoğunun isminin nerden geldiğini anlatmaya çalışır.

Ayrıca *Seyahatnâme*'de (Evliyâ Çelebi, 2001a: 64) o zaman Tatvan'ın Van eyaleti sınırları içinde bulunduğu ve Tatvan'a Van paşasının hâssı subaşısının hakim olduğu belirtilmektedir.

Yukarıdaki metinde işaret edilen Şâh Tahmasb (1514-1576), babası Şah İsmail'in ölümünden sonra Safeviler Devleti'nin tahtına oturmuş ve gerçekten de Van ve civarına saldırılar düzenlemiş, Osmanlı Devleti'ni çok uğraştırmıştır. Tahmasb'ın orduları, Ahlat ve Adilcevaz kalelerini istila ettiğinde, Tatvan'dan

gemiler ile Van'a yardım gitmesini engellemek amacıyla buradaki kaleyi tahrip etmişlerdi. Fakat Tatvan bir liman olarak, bundan sonra da önemini korumuştur.

Kale ve Han'dan Tatvan'ın önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Van Gölü'nde gemilerin olması ve onlardan gümrük vergisi alınması, o dönemde gölün ve Tatvan'ın ekonomik açıdan da önemli bir geçiş yeri olduğunu göstermektedir. Gemiler olduğuna göre liman olması da tabii ki şarttır. Yukarıdaki metinde belirtildiği gibi başka bir yerde de Melek Ahmed Paşa'nın Van'dan Bitlis'e sefere giderken konakladığı Tatvan'da Tahtıvan limanına gemilerin silah getirdiği anlatılır (2001a: 133). Evliya Çelebi Han'ın çevresinde Kürtlerin yaşadığını, fakat bir camiden başka alışveriş için bir çarşının ve benzeri yerlerin olmadığından söz etmektedir. Evliya Çelebi'nin eserinde dikkati çeken önemli hususlardan biri, gördüğü yerlerin ekonomik hayatını, imar durumunu, imaretler de dahil medeniyet eserlerini vs. zikretmesi ve onların özelliklerinden bahsetmesidir. Burada o dönemde ekonomik hayatı da yakından ilgilendiren eserlerin ve yapıların olmadığını söylemektedir.

E. Çelebi'nin ifadelerine göre Van Gölü'ne bugünkü halkın dediği gibi o zaman da *Van Denizi* (Deryâ-yi Van) denilmektedir.

Bitlis'e gelince, Bitlis, tarihsel olarak son derece stratejik bir darboğazdır. 17. yüzyılda bir kasaba olan Bitlis, Osmanlı için de oldukça önemli bir yerdir (Dankoff, 1990: 12, 17-18).

Bitlis'in günümüzde kullanılan isminin nereden kaynaklandığı kesinlikle bilinmemektedir. Bitlis tarih boyunca değişik isimlerle anılmıştır. Asurlular Bit-Liz, Persler ve Yunanlılar Bad-Lis veya Bad-Lais, Bizanslılar Bal-Lais-on, Babaleison veya Bales, Araplar Bad-Lis, Ermeniler Pageş veya Pağışi olarak kullanmışlardır. Asur dilinde Bit kelimesi yurt, Bet kelimesi kale manasında kullanılmış, Bit-Liz demek Liz'in Yurdu, Bet-Lis demek ise Liz'in Kalesi manasına gelmektedir. Evliya Çelebi (2001a: 61) şehrin isminin Bitlis kalesini yapan, İskender'in hazinedarlarından Bedlîs'ten geldiğini ileri sürmektedir. Seyyahımız (2001a: 61-63), Bitlis isminin nerden geldiğini izah ederken İskender-i Zülkarneyn'in Bitlis'e nasıl geldiğini ve orada Bitlis kalesini nasıl inşa ettirdiğini uzun uzun anlatır.

Evliya Çelebi (2001a: 61), Bitlis'i "sâhibü'l-bahreyn ve's-seddeyn, yani tahtgâh-ı İskender-i Zülkarneyn, binâ-yı gulâm-ı Şah Bedlîs, yani sedd-i İskender Bitlîs" olarak tavsif eder. Ona göre (2001a: 63) Bitlis, Acem tarihlerinde tahtgâh-ı İskender adıyla zikrolunur. Tarih-i Yunaniyân-ı Yanvan'da Bitlis'e Pırgaz

Miğal Aleksendire derler, yani Büyük İskender Kalesi derler. Gerçekten de eski bir kaledir, nitekim bir çok yerinde Rum yapısının işaretleri vardır. Bir çok hükümdarın eline geçmiş ve Sultan I. Selim'in 920/1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i yenmesiyle bölgede önce Bitlis Hânı Osmanlı'ya bağlanmıştır.

Tatvan'a komşu şehirlerden *Ahlat*, bugün Tatvan gibi Bitlis'e bağlı bir ilçedir. Çok eski bir yerleşim yeri olan Ahlat, Evliya Çelebi'ye göre (2001a: 89) Oğuz taifesi şehridir ve bundan dolayı tarihçiler ona Dâr-ı Büleh derler. Acem tarihçileri de Erzen-i Ahlad demişlerdir; zira Ahlat'ın erzeni, yani darısı çoktur. Ahlat, Osmanlı'da darısı en çok olan beş yerden biridir.

Ahlat da Bitlis ve bölgedeki diğer bir çok yer gibi Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil edilmiştir. Sultan Süleyman buraya Göl kenarında Zal Paşa eliyle bir kale yaptırır (2001a: 91).

Tatvan çevresinden *Adilceviz* da tarihsel olarak bahsedilmeyi hak etmektedir. Adilceviz kalesi, İran Şahı Taceddin tarafından yapılmıştır. Ahlat gibi melikten melike geçtikten sonra H. 940 yılında Süleyman Han tarafından Osmanlı hakimiyetine alınmıştır. İlk hakimi Zal Paşa'dır. Kürt kavmi Cevz kalesi derlerdi; çünkü cevize benzemektedir. Ama Süleyman Han adı ile anıldığında Adilceviz derler. Doğu ve güneyini Van Gölü çevrelemektedir (2001a: 96).

Erciş de Tatvan'ın çevresi cümlesinden olup kadim yerleşim yerlerinden- dir. Erciş, Erceyş'den galattır. Burası Ermeni diyarı iken harabe idi. Bir gün bir Ermeni kabilesi oradan geçerken, bir takım insanların orada oyalandıklarını görüp onları gözlemiş ve bazı olağanüstü şeylere tanıklık etmiş, onlara kimler olduklarını sorduklarında, Muş sahrası cengine savaşmak üzere giden ricalullahtan askerler olduklarını söylemeleri üzerine Müslüman olmuşlar. Bu Müslüman olan insanlar, rical-i gaybın haymeleriyle bu Erciş zemininde kalıp imarına sebep olup Erceyş'ten galat Erciş derler.⁴ Erciş pek çok kralın hakimiyete-

⁴ "Sebeb-i tesmiyesi oldur kim bu diyar dest-i Ermen'de iken bir harabe zemîn-i bî-hâsıl idi. Bir gün bir kabîle-i Ermenî bu mahalden ubûr ederlerken görseler kim bir alay-ı azîm asker hayme vü hargâhlarıyla meks etmişler. Bu tâ'ife-i Ermenî bunların mâbeynlerine girüp ba'zı haymelerde meks ederler. Görseler kim bir alay yüzü münevver âdemler, amma kimisinin gerdeninden kiminin kolundan ve gayrı vücûdlarından kanlar cereyan eder ve cümle suvar oldukları atları eğerli ve uyanlı aslan u kaplan ve bebr ü peleng ve câmûs-ı beyâbânî ve esb-i hâmûnî ve sığın-ı kûhî ve ejderhâ ve evren-i su'bânî bu makûle hayvanâtları bu kabâ'il-i Ermeniler gördüklerinde içlerinden biri su'âl edüp eydür: "Sultânım siz kimlersiz" der.

Ol ceyšden biri eydür: "Biz ricâlullahdan kavm-i nücebâ vü rukebâ vü bûdelâ vü ümenâ ve evtâd u nukebâ vü melâmiyyûn (---) (---) (---) (---) vü ricâliyyûn askerîsiyiz kim Muş sahrası cengine gideriz." derler.

ti altına girdikten sonra nihayet 521'de Azerbaycan şahlarından Kılıç Arslan Şah'ın eline geçmiştir. Sonra yine hükümdardan hükümdara geçmiş ve nihayet 955'de Osmanlıların eline geçmiştir. Süleyman Han Acemlerin elinden almıştır (2001a: 100-101).

Van'dan da kısaca bahsetmekte yarar vardır. Tarihi M.Ö. 5000 yıllarına kadar gerilere uzanan Van şehrinin isminin nereden geldiği ve kaynağı konusu henüz tam olarak açıklığa kavuşmamış olmasına rağmen konuyla ilgili bazı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisinin savunucusu olan Evliya Çelebi'ye göre; Van ismi, Büyük İskender'in Van Kalesi'ndeki 'Vank' adlı bir mabeden kaynaklanmaktadır. Evliya Çelebi'nin eserinde (2001a: 108) belirtildiğine göre Van kalesinde önce Ad kavmi yaşamıştır (2001a: 108).

Tarihi dönem içerisinde Van ve yöresi Romalılar ile Sasaniler arasında çatışma sebebi olmuştur. M.S. 395 yılına kadar Sasani, sonra da Bizans egemenliğinde kalmıştır. Hz. Osman zamanında Bizans'ı bozguna uğratan Müslüman orduları 644 yılında Van ve yöresini ele geçirmiş, bu hakimiyet Emevi ve Abbasi devletleri tarafından da sürdürülmüştür. Eskiden beri Van bölgesinde yaşayan Ermeni azınlığı, kısa bir süre Van çevresinde bir krallık kurmuş ve İslam hakimiyetine tabi olmuştur. Hıristiyan sanatının mühim bir eseri olan Akdamar Kilisesi, aynı adı taşıyan ada üzerinde Kral Gagik tarafından 915-921 yılları arasında yaptırılmıştır.

Çağrı Bey döneminde Anadolu'ya keşif amaçlı yapılan seferler, 1071 Malazgirt zaferiyle neticelenmiş, Van ve çevresi Büyük Selçuklular'ın egemenliğine girmiştir. Büyük Selçuklular'dan sonra bir süre Eyyübi egemenliğinde kalan şehir, 1230 yılında Karakoyunlular'ın hakimiyetine girmiştir. Bu tarihlerde eski Van şehrinde bulunan Ulu Cami, Karakoyunlu Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Karakoyunlular'ın Uzun Hasan'a mağlup olmalarıyla Van ve havalisi Akkoyunluların eline geçmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevi Devleti'ni yenen Osmanlı orduları 1458'de Van'ı fethetmiş ve bu fetih 1555 yılında yapılan Amasya Antlaşması ile kesinlik kazanmıştır.

Hemân bu tâ'ife-i Ermenîler cümle parmak getirüp İslâm ile müşerref olup ricâl-i gaybın fermânlarıyla bu İslâm ile müşerref olan âdemler ricâl-ı gaybın haymeleriyle bu Erciş zemininde kalup imârına sebep olup Erceyş'den galat Erciş derler.

Sebeb-i tesmiyesi oldur." (2001a: 100).

Özetle Tatvan ve çevresi, tarihte ve günümüzde dikkate değer mekanlardandır. Denilebilir ki, bu mekanların da içinde yer aldığı coğrafya, tarihin ilk dönemlerinden beri bir çok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Siyasî-İdarî Yapı

Tatvan, yukarıda da belirtildiği gibi Van eyaleti sınırları içindedir ve Tatvan'a Van paşasının hâssı subaşısı hakimdir. Buna göre Tatvan, bir subaşılıktır. Nitekim Seyyahımız, bir yerde (Evliyâ Çelebi, 2001a: 64) Bitlis'in sınırlarını ve komşularını anlatırken "Evvelâ cânib-i şarkisinde Van deryâsı kenârında Van'ın Tahtivan nâm subaşılığı ile müşâdır..." ifadesinde Tatvan'ın subaşılığını dile getirmiştir. Ayrıca Melek Ahmed Paşa'nın Bitlis Han'ı üzerine sefer amacıyla Van'dan ordusuyla birlikte hareketinde geçtiği yerleri anlatırken tekrar Tatvan'dan bahsettiğinde oranın "Van vezîri hâssı subaşılığı" olduğunu söylemiştir (Evliyâ Çelebi, 2001a: 133).

Bitlis, Evliya Çelebi'nin eserine göre (2001a: 63) Osmanlı Sultanı I. Selim zamanında Osmanlı'ya bağlanmıştır. Sultan Selim'in hattı ile hükümet payesiyle burası oğuldan oğula geçmek suretiyle hanlara verilmiştir. Padişah fermanlarında Bitlis'in hanlarının lakapları olarak *hân-i Âlişân* yazılır.

17. yüzyılda eyalet ü hükümet-i kal'a-ı Bitlis, Van eyaletinde başka bir hükümettir (Evliya Çelebi, 2001a: 61). Mahsül gelirleri padişah tarafından beyne has olarak verilir. Her gün Han'a, eyaletinden bir kile akçe gelir olur. Paye Van eyaleti payesidir. İki bin askerle idare olunur ve bir sefer gerektiğinde veya Van kalesinin tamiri için çağrıldığında Van serdarı ile beraber gelirler. Şehre gelen kervanların Pazar vergileri Han'a aittir. Yıl başında Van'dan bir ağa gelip vergileri toplar ve askerlere maaş verir. Kale anahtarları da gece gündüz Han'da durur. Mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem serbest hükümettir ve oldukça geniş eyaleti vardır Bitlis eyaletinin sınırlarına gelince, Doğusunda Van denizinde Tahtivan adlı subaşılık vardır. Yine Doğusunda Hakkari hakiminin Vestan kalesiyle sınırdır. Güneyde Şirvan, kiblede Hizan beyi ve Ziriki beyiyle sınırdadır. Batıda Diyarbakır eyaletinin Hazzo beyiyle, kuzeyde Tercil beyi ve Çapakçur beyiyle sınırdır. Yıldız tarafında Muş sahrasının ilerisinde bulunan Erzurum toprağında Mamruvan beyiyle müşadır. Yine kuzeye üç günde Erzurum toprağında Malazgirt beyiyle hem-çetdir. Ve yine kuzeydoğusunda Van denizi kenarında Van sancağının Ahlat beyi hududdur. Fakat doğusu, Van denizi olup ondan ötesi ile ilgisi yoktur (1986: 483-484; 2001a: 64).

Bitlis Hanının emri altında 70 aşiret vardır. Şehirde 43 bin Ermeni vardır, cizyenin yarısı Van askerinin, yarısı ise Han'ındır. Eyalet 13 zeâmet ve 214 tı-

mardır. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Kanun üzere cebelileriyle üç bin askeri olup Han'ın sancağı altında Van paşası ordusunda sefere giderler. Bitlis 150 akçe payesiyle şerif kazadır. Kazaya bağlı 17 nahiye olup başlıcaları Mudiki, Surp, Gevar, Gevaş ve Zerdehan'dır. Bu mamure nahiyelerden kadısına adalet üzere her sene 8 kese gelir olur. Eğer hanlar ile iyi geçinirse, gelirleri daha da artar. Hakim-i salisi Şafi mezhebi müftüsüdür, Hanefi Müftü yoktur. Hakim-i râbii nakıbu'l-eşraftır, Hakim-i hâmesi serdar ve Hakim-i sâdisi bâcdâr ve Hakim-i sâbi'i şahbenderdir. Fakat bunlar han tarafından atanırlar. Haraç ağası ve yeniçeri serdarı ise padişah tarafından atanır. Muhtesibi, kapandarı ve boyahane emini Han tarafından tayin edilir. Her vech ile zabt u rabtı ve adl ü adaleti yerinde hükümettir (1986: 484; 2001a: 64).

Adilcevaz, Van eyaletinde sancak beyi merkezidir. Beyinin hâssı Süleyman Han kanunu üzere 145.036 yük akçedir. Alaybeyi ve çeribaşısı vardır. 150 akçe payesiyle kazadır. Kadıya senede 1000 kuruş gelir. Şehrin Müfti, nakib, nâib, muhtesib, subaşı, şehbender ve gümrük emini de bulunur. Askeri açıdan çok güçlüdür (2001a: 97).

Erciş kalesi, Van eyaletinde sancak beyi tahtıdır. Beyin hâssı 300 bin akçedir. Sancakbeyi ve alaybeyinden başka hakimi yoktur. 150 akçe kazadır. Müfti ve nakibi yoktur. Fakat subaşısı, muhtesibi, bâcdârı ve şehir kethudası vardır (2001a: 101).

Van'a gelince, bu kale eyalettir. Çavuşlar katibi, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, tımar defterdarı, defter emini, ruznamçeci, muhasebesi, mukataaci, mevkufatçı gibi hakimler vardı. Bunlar padişah tarafından atanmışlardı. Hukuk hakimi de vardır. Üç yüz akçelik kazadır. Hanefi Müftüsü ve ona bağlı Şafii, Maliki ve Hanbeli müftileri vardır. Davalara bunlar bakarlar (2001a:116).

Van'da kanun gereği 37 sancak vardır. Ancak Osmanoğullarının görev verme ve görevden alma yetkisi olan sancakların sayısı 20'dir (2001a: 117). Hakkari hükümeti, Bitlis hükümeti, Mahmudi hükümeti, Pinyanişi hükümeti Van'ın azl kabul etmez hükümetleridir (2001a: 117-118).

Ekonomik Yapı

Cizye ve vergiler, devletin ekonomik gelirinin en önemli kaynaklarındandır. Ganimetler de bu noktada önemli gelir kaynağıdır.

Van Gölü'nde gemilerin olması ve onlardan gümrük vergisi alınması (2001a: 86), o dönemde gölün ve Tatvan'ın ekonomik açıdan da önemli bir geçiş yeri olduğunu göstermektedir.

E. Çelebi, Van Gölü balığından biraz bahseder. Bu balığı Ermenilerin alıp Acem'e, Lahican'a, Azerbaycan'a götürüp sattıklarını ve vergi de verdiklerini anlatır (2001a: 88).

Bitlis'te tarımın ekonomik hayatta önemli bir yeri vardır. Örneğin Bitlis'te on bin bağ bulunmaktadır. Bitlis halkı yılın sekiz ayını bu bağlarda geçirir. Burada halkın ileri gelenleri ve diğer tabakaları da dahil bütün kesimlerinden insanlar, hem çalışır, baği imar ederler, hem de gece gündüz dinlenir, eğlenir, yani yaylarlar.

Bitlis'te düzlük olmadığı için bağcılık yapıldı. Buğday ve diğer tahıl ürünleri, başka yerlerden getirilirdi. Meyvelerden onbir çeşit armudu meşhurdur (2001a: 82).

Van'da yedi türlü buğday ve yedi türlü arpa olur. Ful, nohut vd. ürünler de yetişir (2001a: 124). Van'da marul gibi çeşitli sebzeler ve elma gibi meyveler de yetiştirilir.

Seyahatnâme' de (2001a: 66) Bitlis'te Ermenilerin genelde ticaretle uğraştıkları belirtilmektedir.

Örneğin Bitlis'te ekonomik hayatta çarşı ve pazarlar önemli bir yere sahiptir. Toplam 1200 dükkan bulunmaktadır (2001a: 66). Evliya Çelebi (2001a: 66), bunların muhtevalarını ve mimari güzelliklerini de anlatır. Bitlis'te bir de Kapana Pazarı vardır ki, bütün kumaşlar, yiyecek ve içecekler bu kapana gelip kaptardan geçer, onda bir sultan vergisi alınır ve belli bir satış fiyatı konur, konulan fiyattan pahalıya satış yapılamaz.

Erciş'e yakın bir yerdeki 300 haneli mamur Ermeni köyü olan Demirci köylülerinin tamamı demircidir (2001a: 100).

Demografik Yapı

Bitlis eyaletinde, seyyaha göre (2001a: 64) hân tahriri üzere 43 bin Ermeni reayalar vardır. E. Çelebi, bunların 11 mahallede yaşadığını; Müslümanların 17 mahallede yaşadıklarını ve genelde Şafii olduklarını söyler. Müslümanların mahallelerini tek tek sayarken, Ermenilerin mahallelerinin adlarını bilmediğini belirtir. Bitlis'te kesinlikle Yahudi, Firenk ve Rum olmadığını da vurgular (2001a: 66).

Ahlat kalesinde reaya evleri, bağ evleri dahil 1100 adet güzel ev ve 8 mahal- le vardır (2001a: 97; 1993: 524).

Van'da Müslüman mahalleleri, Paşa Mahallesi, Horhor Mahallesi, Ulu Cami Mahallesi, Soluk Mahallesi, İskele Mahallesi, Ortakapı Mahallesi ve Tebrizkapı Mahallesi'dir (2001a: 122).

Sosyo-Kültürel Yapı

Evliya Çelebi, Tatvan ve çevresinin sosyo-kültürel yapısına dair önemli ayrıntılar vermektedir.

Bitlis'te genel olarak Müslüman halk var, ayan ve ulema var, yöneticiler var, aşiretler ve kabileler var. Köleler var, cariyeler var. Müslüman olmayan halk var. Sanatkarlar var, tacirler var, çiftçilikle uğraşanlar var (2001a: 82).

Seyyah, gördüğü yerlerin halkları hakkında genel bilgiler verir ve onları tasvir eder. Örneğin Bitlis halkı için şöyle der: Azerbaycan diyarında Ermen diyarlarından addolunsa da eski bir belde olup ulemanın bol olduğu, fuzalanın menbai, şairler ve salihler meskeni şirin bir şehirdir. Alimleri garip ilimlere ve çok fenlere maliktirler. Şafii mezhebindedirler. Mümin ve muvahhidirler. Gösterişsiz adamlardır. Misafire ve garibe ikramı severler...(2001a: 84)

Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi, Doğu ve Güneydoğu'nun sosyo-kültürel ve siyasal-idarî yapısında aşiretlerin önemli bir yer tuttuğundan bahseder. Örneğin Bitlis Hanına tabi 70 aşiret ve kabileden bahsederken Mudiki Ali Bey Aşireti'ni ve Rojiki topluluğunu zikreder. Önceki aşiretin mensuplarının gayet cesur olduğunu, sonrakinin ise diğer Kürtler gibi yiğit ve cesur olmasa da temiz ve hoşsohbet insanlardan oluştuğunu söylemektedir (2001a: 64).

Tatvan ve çevresinde geçerli olan *meslekler* gelince; ticaret, cerrahlık, esnafılık, hekimlik, çiftçilik, demircilik, hasırcılık, terzilik, dericilik, berberlik gibi meslekler sayılabilir.

E. Çelebi, gelen gidenleri şehrin ileri gelenlerinin misafir ettiğini, ayrıca imaretlerin Aşure ayında ve Ramazan'da çorba çıkardıklarını haber verir (2001a: 82).

Sosyo-kültürel yapı çerçevesinde Evliya Çelebi'nin Tatvan ve çevresi insanıyla ilgili antropolojik bazı tasvir ve değerlendirmeleri de bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle onlardan bahsetmekte yarar bulunmaktadır. Örneğin Bitlis halkının erkeklerinin ortalama 60-70 yaş ömre sahip olduklarını, uzun ömürlü olanların 100 yaşına vardıklarını, yüzlerinin kırmızı olduğu, yapılı oldukları, ata binip, kılıç kuşanıp ava gittikleri, ticaretle uğraştıkları, Kürt kavminin vücutları kılıklı olduğu için 10-17 yaşındaki çocukların sakalının çıktığını ve yiğit olduklarını; fakat kadın taifesini, çarşı ve pazarda gezmedikleri için

bilmediğini, ama kendilerinin, Rabia-i Adeviyye mertebesinde zahid ve kemal sahibi kadınlarının olduğunu anlattığını belirtir (2001a: 66-67). Van halkının genç, yaşlı erkek ve kadınlarını da çeşitli özellikleriyle tanımlamaya çalışır (2001a: 123).

Sosyo-kültürel yapı çerçevesinde Evliya Çelebi'nin bölge insanıyla ilgili bazı tasvir ve değerlendirmeleri de bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle onlardan bahsetmekte yarar bulunmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Bitlis'in kışı ılıman olduğu için halkı tendürüştür. Elbette bu ve benzeri görüşler, tartışmaya açıktır ve tartışılmalıdır da. Bu yaklaşımları bir çok filozof, düşünür ve sosyal bilimcide görmek mümkündür. İbn Haldun'un iklim-insan ve iklim-toplum ilişkileriyle ilgili yaklaşımlarını da burada hatırlamakta yarar vardır (Okumuş, 2006).

Çelebi (2001a: 67), bir yerde de Bitlis halkının karakterini astrolojik bir yaklaşımla izah etmeye çalışır: "Şeref Han'ın kavli ve Han-ı âlişânın hükmüyle Bitlis şehri tali'-i imareti burc-ı akrebde bina olunmuşdur kim beyt-i mirrîh-i mâ'îdir kim daima bu şehre içre mirrîh-i cellad eksik değildir ve daima bu şehre bâğî gelüp akreb gibi sokarlar." "Evliya Çelebi anlattığı yerlerin çoğunda, şehrin kuruluşuna başlandığı zamanki konumları ile ahalisinin karakteri arasında nedensel bağ kurar-bu, muhtemelen en eski astroloji biçimlerinden biridir." (Bruinessen-Boeschoten, 2003: 323)

Ayrıca Çelebi (2001a: 67), Bitlis'te erkeklerin, kadınların, köle ve cariyelerin isimlerinden örnekler zikrederek kendi açısından güzel isimlerden bahsetmektedir. Van'ın erkek, kadın, köle, cariyeler isimlerinden de bahseder (2001a: 124).

Evliya Çelebi'nin Bitlis'in kültürel yapısını ve üzerine bina edildiği sosyal ilişkileri anlamak bakımından namus anlayışı ve kadına bakışına bakmak gerekir: Evliya Çelebi'nin gözlem ve tespitlerine göre (2001a: 68) Bitlis'te 5 hamamın dışında 600 ev hamamı, yani özel hamam mevcuttur. "Zira bu şehir halkı hareme hâatunların aslâ kapudan taşra çıkarmayup ev hamamlarında gasl ederler. Bir avreti çârşûda görseler katl ederler." Van'da da 700 kadar özel ev hamamı var. Evliya Çelebi, Bitlis'teki ev hamamları için var olan gerekçenin benzerinin Van için de geçerli olduğunu söylemektedir. Van halkı gazaplı, namuslarına düşkün oldukları için kadınları kesinlikle çarşı pazara, düğün derneğe çıkamaz; ancak ölüleri çıkar evden. Ancak evlerinde hamamları olmayan kadınlar, halk hamamlarına öğleden sonra, o da erkeklerin hiç geçmediği sokaklardan gidip gelebilirler (2001a: 123). Bundan şehirdeki yapılaşmanın ve mimarının kültürel temellerine ve toplumun zihniyet yapısıyla ilişkisine işaret edildiğini okumak

mümkündür. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre gerek hür gerekse cariyeye kadınlar, çarşıda gezip dolaşamazlar. Evliya Çelebi'nin ifadeleri esas alınırsa, *namus algısı ve namusa düşkünlüğün*, bölgede kadınların toplum içindeki yerinin belirlenmesinde temel etken olduğu anlaşılır. Bu husus, Evliya Çelebi'nin izahının günümüze de ışık tutacak derecede orijinalliğini göstermesi bakımından önemlidir.

*Seyahatnâme'*de bölgede gezdiği yerlerde insanların *kavgacı* ve *savaşçı* özellikleri de ele alınır. Evliya Çelebi, Diyarbakır'dan bahsederken şiddet yönüne işaret ettiği (2001a: 30) gibi Bitlis'ten bahsederken de benzer bazı özelliklere değinmektedir. Mesela câmide satranç oynarken insanların birbiriyle kavga ettiklerini şu cümlelerle anlatmaktadır (2001a: 65):

“Ammâ bir kerre câmi' içinde sadrenc oynaşırken Ekrâd kavminin kabı dar olmağıle birbirleriyle “kişu mişu” derken girîban girîbâne olup birbirlerini hançer ile câmide pare pare edüp merhûm oldukları meşhurdur.”

Ulemayı anlatırken de (2001a: 65) onların silahla ilişkilerini zikretmesi ilginçtir:

Hâlâ cemî'i ulemâ-yı Ekrâd ve şeyhülislamı dahi elbette hançer ile gezerler. Zira sağîr ü kebîri fetâsı ve pîri şecî' ü bahâdırlardır. Ve gâyet musallilerdir kim nice bin âdemleri aslâ câmi'den çıkmazlar.

Çelebi'nin bölgede *cerrahlığın* gelişmesini kavga ve savaşın çokluğuna bağlaması da, dikkati çeken bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Ona göre (2001a: 67) “(Bitlis'te) cümle kırk elli added cerrâhlar vardır, amma cümleden müsellemler yine Hândır kim ol şehrin mecrûh u mürdelerine cândır. Bu Kürdistan şehri olmağıle “harra vara runiti” diyerek birbiriyle şeb u rûz ceng ü cidâl mukarrer olduğundan herkes cerrâhdır.”

Van'da cerrahlığın gelişmesini de şehir halkının cesur olmalarına ve gece gündüz cidâl içinde bulunmalarına bağlamaktadır (2001a: 123).

Büyük Seyyah, bölgenin hemen her alandan seçkinleri üzerinde de durmaktadır. İleri gelen büyüklerin isimlerinden, usta hekimlerden, usta cerrahlardan, şeyhlerden, alimlerden, eşraf ve ayandan, şairlerden, ermişlerden, dervişlerden vs. bahsetmekte, onların bazı özellikleri üzerinde durmaktadır (2001a: 67 vd.).

Çelebi, bölgede *ziyaret kültürünün* çok önemli olduğuna işaret edecek şekilde gittiği her yerin şehit ve ilim adamı veya şeyh gibi büyük zatlarının mezarlarının ziyaret yerleri olduğundan ve onların isim ve yerlerinden bahseder. Örne-

ğın Ahlat'ın eski yöneticilerinin ziyaretgahlarından söz eder (2001a: 94-95). Adilcevaz'ın şehitlik ziyaretgahından söz eder (2001a: 97).

Evliya Çelebi, bazı yerlerde halkı tabaka yönüyle taksim eder. Örneğin Van halkının altı fırka iş ehli olduğunu belirtir. Ona göre bir fırka, padişah kuludur, kale hizmetinde görevlidir. Hiç bir kazanç sahibi olamaz. İkinci fırka, başka diyarlara gidip meta getiren sevdagerandır. Bir diğeri, ehl-i hureftir, diğeri defterdar kalemlerini zapt eder ayan-ı hizmettir ve bir taifesi de ulema ve ehl-i cihettir ve bir bölüğü bağban u huddamanlardır (2001a: 124).

İlim

İlmi durum, ulema, medreseler ve diğer eğitim-öğretim kurumları, *Seyahat-nâme'* nin konuları arasında mühim bir yer tutar. Örneğin Bitlis'te Sultan Şeref Medresesi, Gökmeydan Medresesi, Versengi Medresesi vs., mekteb-i sibyanlar (70 adet) söz konusu edilir (2001a: 65). Ayrıca Bitlis'te nice büyük alimler olduğundan, bu çerçevede Molla Hasan Efendi gibi alimlerden bahsedilir (2001a: 67).

Van'da Ulu Camii Medresesi, Horhor Medresesi, Hüsrevpaşa Medresesi, Tebrizkapı Medresesi, Abbasağa Medresesi ve Kaya Çelebi Medresesi vardır. Ayrıca 20 sibyan mektebi bulunmaktadır (2001a: 121).

Din

Evliya Çelebi, görüp gezdiği yerlerin halklarının inançları ve dinsel pratikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir, istatistikler ortaya koyar. Halkı dinlerine ve mezheplerine göre sınıflandırır. Örneğin Bitlis'te 43 bin Ermeni olduğunu bunların 11 mahallede yaşadığını; Müslümanların 17 mahallede yaşadıklarını ve genelde Şafii olduklarını söyler. Müslümanların mahallelerini tek tek sayarken, Ermenilerin mahallelerinin adlarını bilmediğini belirtir. Bitlis'te kesinlikle Yahudi, Firenk ve Rum olmadığını vurgular (2001a: 66).

Osmanlı hukukunda önemli bir kurum olarak Kadılık, Bitlis'te dinî anlamda kayda değer bir konuma sahip bulunmaktadır. Müftüler, Han tarafından atanmakta olup hukuki işlere bakarlar.

Cami ve mescidler: Evliya Çelebi, büyük eserinde, cami ve mescidlere geniş bir yer ayırır. Örneğin Bitlis'i anlatırken "Der Beyân-ı Cevâmi'hâ-yı Şehr-i Bitlis-i Kürdistan" başlığı altında Bitlis'te bulunan camilerden, bu cümleden olmak üzere Sultan Şerefeddin camii, Bedlis camii, Sarrachane camii, Debbağlar Camii, Şeref Han Camii'nden bahseder. Gezganimiz camilerden bahsederken onların mimari ve sanatsal özellikleri, cemaat durumları, ilmi faaliyetleri vs. hakkında

önemli bilgiler verir. Ayrıca camilerde cemaatin kimi zaman, özellikle kışları satranç oynadıklarından da bahseder (2001a: 64-65). Aynı şekilde mescitlerden, bu cümleden olmak üzere örneğin Kureyşi Mescidi, Alemdar Mescidi, Şeyhülarap mescidi gibi mescitlerden bahseder (2001a: 65).

Van'daki camileri de sayar. Vanik Camii, Ulu Camii, Hüsrevpaşa Camii gibi (2001a: 121).

Kiliseler: Van'daki kiliselerden, örneğin İskele köyündeki kiliseden, Ahdımvar adasındaki kiliseden ve Verek kilisesinden bahseder (2001a: 124).

Eğitim-öğretim: Geleneksel Müslüman toplumlarda camilerin önemli bir özelliği, ibadet merkezi olmanın yanı sıra eğitim-öğretim merkezleri olmasıdır. Evliya Çelebi, mesela Bitlis'te camilerdeki Kur'an, Tefsir, Hadis gibi eğitim merkezlerini ve medreseleri zikreder. Van'da bazı camilerde hafızlık yaptırılan iki daru'l-kurra vardır. Her camide ilmi hadis dersiamları vardır (2001a: 121).

Ulema: Ulema, *Seyahatnâme*'nin en önemli konuları arasında yer alır. Onda Ulema'nın devlet ve halk içindeki büyük statüsü, çeşitli örneklerle ortaya konulur. İlmî faaliyetlerdeki anahtar konumu ve idaredeki yeri anlatılır. Yeri geldikçe eserlerinden bahsedilir. Dinî ve ilmî otorite olarak ehemmiyetlerinin büyüklüğü dile getirilir.

Tasavvuf, Tarikat ve Şeyhler: *Seyahatnâme*, tasavvuf hayatına ve şeyhlere ayrı bir yer ayırır. Meselâ Bitlis'in tekkelerinden bahsederken "Der-beyân-ı tekye-i dervişân-ı zîşân" başlığı altında (2001a: 66) şöyle der:

"Cümle yigirmi added tekye-i fukarâ-yı bâbillahlardır. Ekseriya halkı Şafîyyü'l-mezheb olmağile tekyegahları tarîk-ı Nakşibendiyye'dir ve tekye-i Gülşenî ve tekye-i Bektaşîleri vardır."

Bitlis'te ikibinden fazla insan, münzevî sahib-i veradır.

Bitlis'in ziyaret yerlerini anlatırken şeyhlerden, arif evliyadan bahseder ve bu cümleden olmak üzere Şeyh Ebu Tahir, Şeyhu'l-Garib, Şeyh Hasanü'l-Kanâhî ve Şeyh Alemdar'dan kısaca söz eder. Şeyh Ebu Tahir'in kerametlerinden, Şeyh Hasanü'l-Kanâhî'nin müfessir ve muhaddis oluşundan bahseder (2001a: 84).

Yine seyyahımız, Ahlat'ı anlatırken ziyaret ettiği yaşayan şeyhlerden söz eder. Şeyh Mustafa Ahlatî, Şeyh Ali Ahlatî gibi şeyhlerle görüşüp sohbet ettiğini, onların hayır duasını aldığını söyler.

Van'da Nakşibendiliğin önemli bir yerinin olduğunu ifade eder (2001a: 120). Van'da yatan dervişleri zikreder (2001a: 123). Erciše yakın bir yerdeki Deliklitaş köyü, 200 haneli bir Ermeni köyüdür (2001a: 100). Yine Erciše yakın bir yerdeki Demirci köyü, 300 haneli mamur Ermeni köyüdür (2001a: 100). Kenzek köyü, Erciş hakkında olup Müslümandır (2001a: 131). Canıklar köyü, Van hakkında olup Müslümandır (2001a: 131).

Van'ın dine bağlı bir iman yurdu olduğunu belirtir (2001a: 106). Van'ın camileri, Kur'an, tefsir, hadis ve diğer İslam ilimleri verilen okullar anlatılır. Van evliyalarından ve ziyaret yerlerinden bahseder (2001a: 125-126).

Evliya Çelebi, başka yerlerden bahsederken de tasavvuf hayatına dair bilgiler verir.

Popüler dindarlık: Evliyâ-yi bîriyânın gördüğü yerleri anlatırken ihmal etmediği konulardan biri popüler dindarlıktır. Seyyah-ı alem Halk dindarlığını bazen en ince ayrıntılarıyla vermektedir. Tatvan ve çevresinde yaptığı geziyi anlatırken de popüler dindarlığa oldukça büyük bir yer ayırmaktadır. Halkın inançlarına, dinî uygulamalarına, ziyaret yerlerine, kerametlere geniş bir yer vermektedir.

Boş Zamanlar, Oyun ve Eğlenceler

Evliya Çelebi, gördüğü yerlerde insanların gezi, dinlenme ve eğlenme yerlerini, oyunlarını, sporlarını vs. anlatmayı ihmal etmez. Örneğin Bitlis'te halkın pek çok kesiminin sekiz ayını geçirdiği bağlarda insanlar çalışmanın yanı sıra gece gündüz eğlenirler (2001a: 70-71). Ayrıca Van'da da önemli mesire yerleri vardır (2001a: 125).

Ayrıca dinlenmek, gezinmek, spor yapmak ve oyun oynamak için de bazı bağların ve meydanların olduğunu belirtir (2001a: 83-84).

Bitlis'te kalabalık gruplarla oynanan *Çevgan* (bir tür futbol) oyununun da meşhur olduğunu anlatır. Bu oyun için müstakil başlık atarak oyunu tarif eder. Çevgan oyununda yenilen ziyafet çeker. Bitlis'te ayrıca cirit de oynanır (2001a: 82-84). Evliya Çelebi Çevgan'a şer' ehlinin razı olmadıklarını, çünkü Hz. Hüseyin'in başına da çevganla vurarak sokaklarda dolaştırdıklarını belirtir (2001a: 83).

Bitlis'te Abdal Han'ın Melek Ahmet Paşa'ya verdiği ziyafette yemek sonrası yapılan gösteriler, Bitlis halkında oyunların, sportif faaliyetlerin ve eğlencenin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu ziyafette örneğin bir pehlivanın Melek Ahmet Paşa ve diğerleri karşısında onları eğlendirmek adına yaptığı

hareketler ilginçtir. Bu takla atmayı, uzun atlamayı vs. içeren bu hareketler bir tür sirkte bir tür akrobatik hareketlerdir. Yine aynı ziyafette Molla Mehmet adında bir kişinin yaptıkları, tam bir büyü oyunudur. Üç farklı büyü gösterisiyle Paşa, Han ve diğer izleyicileri şaşırtmış ve eğlendirmişti. Buna ilaveten başka oyun ve numaralar da yapıldı. (2001a: 76-81).

Mesela Bitlis'te özellikle kışları iyi ısıtılan camilerde cemaatin ders alıp verdiğini, tartışmalar yaptığını ve bir kısmının da dersten fariğ olduklarında caminin bir köşesinde satranç oynadıklarını söyler. Satranç oynamanın yaygınlığını Şafiilikle ilişkilendirir; ona göre Şafii mezhebinde mübah olduğu için birbirleriyle satranç oynarlar. Fakat bir kere câmi içinde satranç oynarken birbirlerini öldürmüş ve bundan dolayı da o zaman satranç yasaklamışlardır, ama bazıları yine de camide satranç oynamaya devam etmiştir (2001a: 65).

Bunun üzerine satranç oynamak Bitlis Bey'i Abdal Han tarafından yasaklanmıştır. Fakat Evliya Çelebi 1556'da Bitlis'i ziyareti sırasında yine oynandığına tanık oluyor. Evliya Çelebi yukarıda anlatılan satranç oyunundan başka askeri bir oyun olan ciritin de yaygın oynandığından bahsetmektedir. Abdal Han'ın ortaya koyduğu ödülleri almak için büyük çekişmeler yaşandığını da yazmaktadır.

Dil

Evliya Çelebi'nin dikkat çeken bir yönü, gezip gördüğü yerlerde yaşayan insanların dilleri hakkında bilgi vermesidir. Bu yönüyle o, ilklerden görülebilir. Gezgin, Türkçe'nin çeşitli lehçe veya ağızlarından örnekler vermektedir. Doğu ve Güneydoğu gezisinde ise özellikle Kürtçe'nin çeşitli versiyonlarından bahsetmekte ve örnek kelime ve cümleler getirmektedir. Seyyah'ın sıklıkla Kürt sözcüğünü kullanması, Kürt halkından söz etmesi, Kürtçe'nin çeşitli ağızlarını ele alması kayda değerdir. Bu açıdan onu Türkologluğunun yanı sıra Kürdolog olarak nitelendirmek mümkündür.

Evliya Çelebi, Eski Ahlat'ı anlatırken dilinden de bahseder. Ona göre Ahlat'ın dilinde Çağatay ve Moğol lisanına yakın lehçeler vardır. Katip Çelebi "İşven, gitmişven, görümize, varmışımız, bizim Kayı gibidir, Boğar eyitdi, dükeli geleserlerdir, meni suncamışdır, Şâd bay kişidir" gibi ifadeleri verir (2001a: 92).

Evliya Çelebi (2001a: 69), Bitlis'te Rojiki kavmi Kürtlerinin ıstılahlarına özgü lehçeden uzunca bahseder. Rojikilerin eski seçkin Kürtlerden olduğunu, açık ve anlaşılır bir dil kullandıklarını, onların dilini diğer yerlerdeki Kürtlerin bilmediğini, ama onların on iki lisan-ı Ekradı bildiklerini anlatır ve bu bağlamda Bit-

lis hanı Abdal Han'ın –şair, müellif, musannif- Rojiki kavminin lehçesinden oluşan bir muhammes şiirini olduğu gibi kaydetmiştir. Her biri beş mısradan oluşan yedi kıtalık şiirin ilk kıtası şöyledir:

Gönül şevk-i rûhun vejdiyle şâr enbâre gelmiştir
Hopân kandirden kukuruz olup bâzâre gelmiştir
Gamunla tirmişir olmak deli bîmâre gelmiştir
Olup hasak-i pulan beş için timâre gelmiştir
Cefâ nârıyla harak olmadan bizarre gelmiştir.

Seyyah Bitlis halkının Rojiki Kürtçesinin yukarıdaki şiirde de geçen bazı kavram ve sözcüklerini açıklar (2001a: 70). Örneğin:

Şar enbar: semâ etmek

Hopan kandir: bostan bozuntusu fenâ hıyar

Tirmişir: Pecmürde olmuş

Hopan: viran

Çang: pence

Evliya'ya göre (2001a: 70) Bitlis halkı kendisinin belirttiği özel lügatlarından başka nice yüz bin lafza sahiptir.

Van halkının konuştuğu lehçeden bazı kelime ve ifadeleri örneklemektedir (2001a: 124):

Pisih: kedi

Bihırı: ocak

Geven: diken çalı

Kepân: sarılık

Kûzeyi apar gilen: Bardağı getirsene

Şad başem: Şen ve mâldârım

Sanat ve Mimari

Evliya Çelebi, gördüğü yerlerin sanatsal ve mimari özelliklerini mümkün mertebe ele alır. Kalelerinden çeşmelerine kadar önemli yapıları, onların mimari boyutunu, sanatsal özelliklerini kendi üslubu içinde anlatır, tasvir eder. Ayrıca seyyah, gördüğü yerlerin el sanatlarını da anlatır.

Örneğin Ahlat kalesini anlatırken çevresinin uzunluğunu, duvarlarının yükseklik ve genişliğini, kaç kapısının, camisinin, hamamının, hanının vs. olduğunu anlatır (2001a: 91).

Yine Bitlis kalesini, başka bir ifadeyle Kanlıkale'yi ele alırken, onun konumlandığı yeri, ölçütlerini, yapımında kullanılan taşların büyüklüğünü (fil kadar taşlar), kaledeki kule sayısını, burçlarını, kapılarını, içinde kaç ev olduğunu (üç yüz), oda ve sütunlarının hangi tarzda yapıldığını (Acem ve Rum tarzında), camiisini, medresesini, ambarlarını vs. anlatır (Evliya Çelebi, 2001a: 63).

Köprüleri, çarşıları, dükkanları, imaretler, hanları, sarayları, evleri, kaleleri, camileri, medreseleri vs. sayılarıyla birlikte ve sanatsal ve mimari özellikleriyle ele alır.

E. Çelebi (2001a: 81-82), Bitlis'te sanatları ve sanatkarları zikreder: Abdal Han'ın 770 sanat dalında mahir olduğunu belirtir. *Demircilerin* Bitlis'te yaptıkları şeyhanî, maarravî ve zivzik kılıçlarını, o zaman bu sanatta önemli merkezler olan Cıska, Diyarbakır ve Isfahan'da yapamazlardı. *Terzileri* oldukça usta olup diktikleri yerlerde dikiş ve iğne izi belli olmazdı. *Boya sanatı* oldukça gelişmiş düzeydeydi. *Dericilik, ciltçilik* oldukça gelişmiştir. Dericilik ürünlerini bazı tüccarlar Avrupa'ya dahi götürürlerdi. Bitlis'te *ok* ve *yay sanatı* da meşhurdur.

Öykü, Menkıbe, Keramet ve Mitoloji

Seyahatnâme'de hikayecilik, menkıbecilik ve mitoloji müstakil çalışmalar yapmayı hak eden genişlikte ve zengin muhtevadadır. Bu bağlamda eserden pek çok örnek öykü, menkıbe ve mit getirilebilir.

Mesela Bitlis'te Evliya Çelebi'nin kale dibinde Hatuniye köprüsü başındaki büyük hanın içindeki yalçın bir kayada mağarada gördüğü ve yaşadığı olay *ibretlik*dir. Arkasındaki köy, kasaba ve sahraların görülebildiği dağın durumu, *ibretlik olağanüstü bir olaydır* (Evliya Çelebi, 2001a: 68).

Evliya Çelebi, gittiği yerlerde insanların anlattıklarından hareketle veya kendi şahit olduğu bazı olağanüstü olayları *keramet* olarak zikreder. Bazı ilgin. Anlayış ve olayları hikmet-i garîbe olarak adlandırır.

Ayrıca gördüğü bazı garip olayları da zikreder. Harabeleri inanç ve mitolojiyle karışık bir şekilde ele alır. Örneğin Ahlat'ın harabe haline gelmesini anlatırken inanç, mitoloji ve rivayetler iç içe geçer (2001a: 89-92).

Evliya Çelebi, Van ve çevresinde ilginç bir anlayıştan ve darb-ı meselden bahseder. Hikmet-i garîbe olarak adalandırdığı bu anlayışa göre Süphan Da-

ğında Yahudilerin yaşayamadığı, bu dağa Yahudi kavminden biri çıkarsa, Allah'ın izniyle öleceği düşünülür. "Hatta Yahudi hahamlarından birine "Van'da Süphan Dağı'na varasun!" desen "Başına uğrayup bolay ki sen varasın!" derler. Hâlâ elsine-i ârifânda darb-ı mesel olmuşdur." (2001a: 97-98). Bu ve benzeri inanç ve anlayışların o dönem Van ve çevresi insanını anlamak bakımından önemi açıktır.

Ayrıca "Hikmet-i Huda bu kûh-ı Sübhân'da otlayan devâbâtın çoğu ikişer kuzular." (2001a: 97-98).

Yukarıda da belirtildiği gibi Evliya Çelebi Tatvan, Van ve çevresinde mitolojik bir varlık olan Van Gölü Canavarı'nı da uzun uzun anlatır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin ejderhayı öldürmesi olayı bir efsane olarak yerini alır (2001a: 99-100). Seyyah, Van Gölü Ejderi ile ilgili farklı rivayetlerden bahseder. Rivayetlerin Hz. Ali ile ilgili yönleri üzerinde uzunca durur. Rivayete göre Süphan Dağı eteğinde Ali Kayası'nda iki ejder vardı. Hicret'ten sonra bu ejderlerden biri Erzurum'a yönelince Abdurrahman Gazi'yle karşılaşmış, A. Gazi, ejdere "yolculuk nereye mübarek?" deyince ejder hâl diliyle "Erzurum halkını yemeğe giderim" demiş. Bunun üzerine A. Gazi, "Dur ya yılan, Allah'ın emriyle taş ol" diye dua edince canavar taş olmuş; fakat diğer canavar Süphan Dağı garında yalnız kalınca Azerbaycan ve Diyarbakır'a varıp her şeyi harap etmiş. Bunun üzerine buraların halkları ve Van Ahlat halkı Hz. Peygamber'e gelip durumu aktarmış ve yardım istemiş. Hz. Peygamber hemen Hz. Ali'yi o ejderi öldürmekle görevlendirmiş, Hz. Ali de Döldül'üne atlayarak Süphan Dağı'na gelmiş ve Ejderhanın Van Denizi'nde su içtiğini görmüş. Hemen canavara saldırıp biraz mücadeleden sonra onu öldürmüştür. Hz. Ali, ejderi öldürdükten sonra mağarasına gelmiş, bir de ne görsün mağarada ejderin bir yavrusu var. Mağaraya girmeyip iki rekât namaz kılmış ve dua etmiş. Allah'ın izniyle mağaranın kapısı kapanmış ve ejderin yavrusu Ali kayasına hapsolmüştür.⁵

⁵ Van Gölü Canavarı ile ilgili olarak Evliya Çelebi'nin ifadeleri (2001a: 98-99) şöyledir:

Ve mine'l-acâ'ib, ibret-nümâ-yı garîb: Kal'a-i Erzurum ve kal'a-i Ahlat ile bu Sübhân dağ-ı mâbeynehümâlarında bir temâşâgâh-ı mahûf vardır. *Allahümme afoenâ*, ana ayn-ı Çemenzâr derler, yalçın kayalardan tulû' edüp seng-i haralardan aşâğı ol uyun pertâb etdikde sâ'ikasından âdemın kulağı asamm olup sadâsı iki fersah mesâfe-i ba'ideden istimâ' olunur. Bu ayn bir haylice cereyan edüp gâ'ib olur. Eğer âdem eğer gayrı hayvanât bu sudan nûş etseler ol ân âdem merhum olup devâbât makûlesi mürd olurlar. Semm-i helâhilden nişan verir bir sudur, dediler. Bu hakîr yakîn geçdik amma görmedik. Hatta Kenzikli Hacı Cârullah nâm bir sâhibü'l-hayrât kendi hikâyet etdi kim "Bu ayn-ı hummanın yemin ü yesânnda gurubuna varınca ol kadar dağ-ı hayvan üstühânları var kim hadd ü hasrın Huda bilir. Âhir-ı kâr Hacdan geldiğim sene mâlûmdan üç bin gurus hasbeten-lillah hare edüp bu ayn-ı hummanın tulû'undan gurubuna varınca iki tarafında kârgîr ki-

reç cibus ile metin dîvârlar etdim ki hayvanâtlar nûş edüp helak olmayalar" deyü sâhibü'l-hayrât el-Hacı Cârullah hikâyet etdi. Ve bu aynun yemîn ü yesânnda asla nebatat u giyâhât ve imârâtdan bir nişan yokdur. dedi.

Sitâyiş-i germâb-ı cebel-i Sübhân: Bu kûh-ı Sübhân'ın şimaliyle şarkisi mabeyninde dağlar içre bir azîm ılıca vardır. Cümle yaylaya gidüp gelemeyir girüp gasl ederler amma gayet ıssıdır. Lâkin sâ'ir hummalar gibi kûbâblar ile mebnî değıl bir kûşâde kaplıcadır, amma havzı gayet vâsî'dir ve suyu zırnıhlıdır. Her bâr giren âdemlerin saçı ve saka.: dökülür. Amma nisa tâ'ifesine gayet nâfi'dir. V; çamurundan uyuz olan âdem vücûduna sürse cerebden bi-emrillah halâs olur.

Ve mine'l-garâ'ib sun'-ı İllâh vâcibü's-seyr: Bu Adilcevaz kal'asının şimalinde Sübhân dağı dümeninde Hazret-i Alî kayası nâm bir sahra-i benâm vardır. Bi-emrillahi Ta'âlâ ol kayalar Mısır'ın Süveyş deryası kenarı kurbunda Tûr dağı tecell-i cemâl-i Rabbü'l-İzzet'den nice pare pare olmuşsa bu Hazret-i Alî kayası dahi eyle pare pare olmuşdur. Amma bu kayanın nice kerre yüz bin pare olması sebebi oldur kim bu kaya içre bi-emrillahi Ta'âlâ iki ejderhâ sakin idi.

{Bu mahalle rivâyet-i uhrâ Hazret-i Circîs'in karşı sabitede yazıla matlab}.

Biri hicret-i nebeviyyeden sonra Erzurum halkını tenâvül etmeğe vardıkda alemdâr-ı Resûlullah olan Hazret-i Abdurrahmân Gâzî bu ejderi görüp "Kande gidersin ya mübarek" deyüp emr-i Huda ol ejder lisân-ı hâl ile "Erzurum halkın yemeğe giderim" dedikde hemân Abdurrahmân Gâzî "*Kif yâ su'bân, bi-emrillah misle'l-hacer!*" (Ey yılan Allah'ın izniyle taş kesil) dedikde bi-izni Huda ol ejder kara taş olmuşdur kim Erzurum karasının cânib-i cenûbundaki Eğridağ üzere yedi yüz yetmiş [244a] adım kaddi ki kara taş olduğu kal'a-i Erzurum evsâfında mufassaldır. Bu ejder Erzurum'da taş olunca öbür eşi bu Sübhân dağı dâmenindeki Alî Kayası garı içre kalır. Hemân Abdurrahmân Gâzî keramet kuvvetiyle "Yâ cebel-i Sübhân imsik bi-emrillah su'bân" deyince bi-emri Fettâh Allah kayanın mağara kapusu sedd olup mezkûr ejder içinde mahbûs olup ilâ hâze'l-ân kalmışdır. {Anınçün bu kûh-ı serbülende Su'ban dağı} Ba'dehû derûn-ı garda mahpus olan ejderin germiyyetiyle ve gar içre harekât u sekenâtiyle ve gazabından âteşfeşânlığıyla mezkûr Alî Kayası pare pare olmuşdur.

Rivâyet-i uhrâ: Miğdîsî tevarihinde tahrîr etdiği üzere kal'a-i Mifânkîn'de Hazret-i Circîs'i kırk kerre âteşe yakdılar. Cenâb-ı Bârî rûzgâra emr edüp küli bir yere cem' olup yine Circîs Nebî hayât bulup yine kuffarları dîne da'vet ederdi. Âhir birisi İslâm ile müşerref olmayup Hazret-i Circîs bu Mefârikîn kavmine bed-du'â edince bu Sübhân dağındaki ejderin biri garından gelüp bu Mefârikîn halkını cümle yiyüp Mefârikîn kal'ası mu'attal karkır. Ba'dehû "Hazret-i Circîs du'â edüp ejderhâ-yı mezbûru Sübhân kayasında Sübhânallahu Ta'âlâ emriyle haps olunmuşdur." deyü Miğdîsî böyle tahrîr etmiş.

Rivâyet-i diğere: Ba'de hicret-i n-nebeviyye bu ejderin bir eşi Erzurum'da Abdurrahmân Gâzî'nin du'âsı berekâtiyle taş oldukda bu eşi Sübhân dağı garında yalnız kalınca ta Azerbaycan'a ve Diyârbekir'e varınca eli vilâyeti harâb u yebâb etdüğünde nice ahâlî-i buldan ve kavm-i Ahlat-ı Van Hazret-i Risâlete gelüp "Yâ Resulallah dar [u] diyarımızı ve ehl [ü] iyâlimizi bir ejderhâ yeyüp hanelerimizi pâyâm-ı rimâl etdi" deyü tazallüm etdiklerinde hemân Hazret-i Resûl-i kiram "Yetiş yâ Alî, ol su'bânı Zültikârınla kati eyle!" deyüp destur verince der-ân Hazret-i Alî-i Kerrâr Döldül'e suvar olup kat'-ı menâzil ederek Sübhân dağına geldikde görse kim ejderhâ Van deryasından su içer. Hemân Kerrâr Alî ol Esedullah-ı Velî bir na'ra-i Allah'a rehâ buldurup Döldül'e mahmîz edüp dal tığ-ı zülfikâr olup ejder ile mukabele oldukda su'bân âteş-feşânlık edüp bir hayli ceng ederler. Ahir bi-emrillahi Ta'âlâ fennân-ı Resûlullah ile ejderi katl eder. Su'bân can acısıyla galtan olarak Van deryasına düşüp gark olur. Hz. Ali ejderhanın mağarasına gelüp görse derun-ı garda ejderin yavrusu var. Gâra girmeyüp taşra kaya üzere iki rek'at salât-ı hâcet kilup dua eder. Ba'de's-senâ biemrillah garın kapusu sedd olduğu hâlâ mezkûr kayalarda zâhir ü bahirdir. Müverrihânların tahrîrleri üzere bu Sübhân dağı dümeninde Alî Kayası içre

Evliya Çelebi, bizzat kendisinin bu yavru ejderin bulunduğu mağaraya gittiğini belirtmektedir. Bu mağaradan ejderin sesinin geldiğini söylediklerinde bunu test etmek için mağaraya gittiğini ve canavarı görmese de sesi duyduğunu söylemektedir.⁶

Efsaneye göre Evliya Çelebi'nin Van Gölü Canavarı ile Hz. Ali arasında irtibat kurması, o dönemde Van, Tatvan ve çevresindeki insanların mitolojileriyle dinî inançlarının nasıl iç içe olduğunu göstermesi bakımından da ayrıca kayda değerdir. Hz. Ali'nin sadece Van Gölü Canavarı ile değil, Van Gölü'nün suyunun bütün hayvanlar için şifa olması, Van Gölü'nün Balığı ve de Van Gölü'nün suyunda sabunsuz elbise yıkanmasıyla ilişkisi kurulur.

Hz. Ali'nin Van Gölü kıyısında öldürdüğü ejder kanıyla kirlenen hırkasını sabunla yıkarken Van Gölünde yıkanan atların ve bütün hayvanların hastalıklardan kurtulmaları ve de Van Gölündeki balıkların lezzetli olmaları için dua eder.⁷ Aynı şekilde Hz. Ali, elbisesini yıkarken elinden sabun düşer ve bunun

---

mahpus olan Hazret-i Ali du'âsıyla mahpusdur kim anınçün "Ali Kayası derler", deyü bir rivayet dahi böyle tahrîr etmişler, hakka ki yahşi demişler.

Menâkıb-ı nefice: Ol zaman ki Hazret-i Aliyy-i Kerrâr *kerremallahu veche* sâhil-i Van'da ejderhâ ile ceng edüp su'bânı kati idince su'bân, yılanın bir nev'i olmağile geçerek mürd olup pür-potur olarak su'bânın lâşe-i murdarı Van deryasına düşüp talattum-ı derya ile ejderin iâşesi Van kal'ası kurbunda leb-i deryaya düşüp cîfe-i murdarı çürüyüp üstühânları kalur. Ba'dehû sene 525 talihinde Van kal'asın bina eden Kılıç Arslan Şah ejderhânın kemiklerin cem' edüp demir zencîrler ile cümle üstühânları tertîb üzre dizüp Van kal'asının aşağıdaki Ribat kulesi ve Veled kültesi mabeynine zencîrler ile ibret-nümâ için mezkûr kemikleri âvîze edüp cümle seyyâhân-ı berr ü bihâr gelüp seyr [ü] temaşa ederlerdi. Ta ki sekiz yüz beş târihinde Timur Hân Mâverâü'n-nehir'den huruç eyleyüp kal'a-i Van'ı kâmil üç sene muhasara eyleyüp bağ diküp meyvesin yeyüp âhir fethi müyesser olmayup hâ'ib ü haşir gider oldukda Hindistân'e tehî dest gîtmemek için mezkûr ejderhânın kemiklerin aşığî kal'a dîvârından alup on katar develere kemikleri tahmîl edüp Hindistan'a götürüp hâlâ anda (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) râygândır. derler. Amma hakîr Hindistan'a varmamak ile görmedim. *Allahümme yessir bi'l-hayr ve'l-âfiye.*

6 "Hikâye-i vâkıf-ı esrar hakîr Evliyâ-yı pür taksîr: Bu merkum maktul ejderin mahpus olan oğullan mağarası yanına varup kayaların seyr [ü] temaşa edüp "Mezkûr gardan ve pare pare kayalardan bir şada zahir ola." deyü tahta'l-kahve tenâvül idince bir sâ'at muntazir olduk, asla bir sada istimâ' olunmadı. Âhir refiklerimiz bir sefih gulâmı elindeki Basra kargısı mızrağın kayalar deliğinden içeri sokup mızrak bir yumuşak şey'e dokunur gibi takırdamazdı. Anı istimâ' etdik kim gar içre ra'dvâr bir gırgırlı kerrâr işidilüp cümlemiz havfe düşdük. Hemân ale'l-akîb kayalar arasından ebr-i siyah gibi bir müte'affin duman çıkup mezkûr gülüm cıdâsın bırağup firar edüp bizler dahi karârı firara mübeddel etdik, amma ejderin vücûdundan bir eser görmedik. Amma nice kerre kayaların çatladığı mahalden "Ejderin kuyruğu elli altmış arşın taşra çıktığını gördük", deyü yemîn eden âdemlerin Hadd u payanı yok idi. Ammâ hakîr ra'd gibi bu mahalde sadâsın istima etdim." (2001a: 99)

7 "Menâkıb-ı kerâmet-i kâtil-i su'bân Ali Kerrâr-ı zaman: Kaçan kim Hazret-i Gazanfer Ali, ol Döldül-süvâr-ı Velî, Van bahri kenarında ejderhâ ile bâz-geşt ederken hırka-i peşmînesi ve Döldül-i üstür-dâbbesi ejderin hûnuyla surh-gûn olmuşdu. Hazret-i Ali cilbendinden bir sa-

üzerine Van Gölünde çamaşırlarını yıkayanların sabuna ihtiyaç duymaksızın tertemiz yıkamaları için dua eder (2001a: 100).⁸

Adilcevaz'da yaşlılar, Evliya Çelebi'ye bir batında yedi çocuğun doğduğunu söylerler. Ama Evliya Çelebi adetullah böyle değildir diye karşı çıkar, ama mahkemeye giderek Kadı'ya sicillerde böyle bir şeyin olup olmadığını sorarlar, Kadı bir batında kırk çocuğun bir saat içinde doğduğunu kayıtlardan bulup çıkarır (2001a: 98).⁹

Yine Adilcevaz kalesinin kuzeyinde bulunan Süphan dağında kurt, tilki, çakal gibi bütün yırtıcı hayvanlar yaşar, koyun da yaşar, kuşlar da yaşar, ama hiç birbirlerine saldırmazlar, onun için burada çobanlığın kıymeti yoktur.¹⁰ Bu-

---

bun pasesi çıkarup Kamber ile Alî Düldül'ün yıkarken gördüler kim Van deryası Azâb suyundan hâsıl olmağile zehr-i mâr-ı semm-i helâhildir. Hazret-i Alî du'â edüp Kamber âmîn deyüp "İlâhî, bu Van deryasında gasl olan atlar ve gayri hayvanâtlar cemî'i emrazdan selâmet olup lahm u şahm sahibi olalar ve Van bahrinin mâhileri gayet lezîz olalar" deyü du'â etdiler. İlä hâze'l-ân Van bahrinde gasl olan atlar [244b] ve gayri hayvanâtlar mahbûb u semîn ü cesîm olurlar." (2001a: 100).

⁸ **Menâkıb-ı diğere:** Yine Hazret-i Alî ejder kanıyla mülevves olmuş hırkasın Van bahrinde gasl ederken ba'de'l-gasl destinden bir kıt'a sabunu Van deryasına düşüp Hazret-i Damâd-ı Nebî, ol Alî Kerrâr-ı Velî eydür; "İlâhî, bu deryada esvabın gasl edenlerin siyahların benim sabunumla inkrâzu'd-devrân pak u pâkîze eyle." deyü du'â etdüğünden ilâ yevminâ hazâ Van bahri bir semm-i helâhil iken sabunsuz bir güne beyaz esvâb yıkanır kim diller ile ta'bîr olunmaz." (2001a: 100).

⁹ "**Acıbe-i diğere:** Benî Âdem dahi "İkişer ikiz müştak olduğundan mâ'adâ üç evlâd müştakk olduğu karîbü'l-ahd vâkî' olduğundan gayri yedisi bir anda doğduğun gördük", deyü Adilcevâz ihtiyarları şehâdet etdiler.

Hakîr i'timâd etmeyüp "Âdetullah böyle carî değildir", deyü mu'âraza etdim. Hemân Savuluoğlu ve Dizdâroğlu ve Mendioğlu nâm ihtiyarlar mahkemeye varup Kadı Hâmid Efendi'ye bir gurus verüp "Canım efendi, Sultân Süleyman asrında Zâl Paşa sicillâtlarına nazar idin" deyü rica etdiler.

Derhâl Adilcevâz kal'ası hazînesinden Zâl Paşa sicillâtın çıkarup nazar edüp buldular kim ol asırda Sübhân dağı yaylasında "Moğol Sücâh nâm bir merdin hurmesi dokuz ay on günde bir batından bir sâ'atde kırk dane evlâd vücûda gelüp yigirmisi kız ve yigirmisi oğlan müştakk olup Zâl Paşa Süleyman Hân'a böyle arz etdüğü sene 940 târîhi" deyü sicilde mastûr olduğun hakîre gösterdiler. [243b]

Mukaddema bu za'ife yedisi bir yerden tevellüd etdi dediklerinde i'timâd etmeyüp mu'âraza etdüğime peşimân olup Sübhân dağında kırk evlâd birden müştak olduğun sicill-i şer'-i Resûl-i mübînde görüp "İnnellahe alâ külli şey'in kadîr" deyüp hâmûş oldum. Ve Adilcevâz'da Kırklar Makamı deyü ziyaret etdim ve hâlâ evlâd-ı evlâdları vardır, deyü yemîn bilah etdiler." (2001a: 98).

¹⁰ "Hikmet-i Hallâk-ı âlem, be Sübhân dağında cemî'i kurd ve sırtlan ve andık ve tilki ve çakal ve kaplan velhâsıl cümle yırtıcı canavarlar bu dağda çiftleşirler amma asla ve kat'â balaları hâsıl olmaz.

Hikmet-i Allahu azîm, kurd ile koyun bu dağda bir yerde gezüp zîb ganeme asla bir zarar etmez. Gayri hayvanlar hem-çünân yırtıcı canavarlar şerrinden emîn olup bî-bâk u bî-pervâ gezerler. Anuçin bu Sübhân dağında çobanlara rağbet yoktur. Çobanlar sübbu'-ı Bağdâd'a benzer mukreb kelb-i mu'allemleri vardır." (2001a: 98).

rada tavuklar günde iki kere yumurtlar.¹¹ Ahlat ile Süphan Dağı arasında Çimen pınarı denilen bir yer var. Bu pınarın suyundan gelen ses insanı sağır eder, suyu acı ve zehirlidir, içenler ölür. Bu pınarın çevresinde ot bitmez¹² (2001a: 98).

Evliya Çelebi'ye göre katır da Süphan Dağı'nda türemiştir.¹³

Ercişe yakın bir yerde Ermeni köyü olan Deliklitaş'ın adının Deliklikaya olmasını, Hz. Ali'nin Düldülünü bağlamak için o delikli kayayı delmesiyle açıklaması¹⁴ (2001a: 100) da, mitolojinin yukardaki bazı izahlarda olduğu gibi *Seyahatnâme*'de önemli bir yeri olduğu anlaşılır.

Yiyecek ve İçecekler

Seyahatnâme'de yeme-içme kaplarından ve yiyecek ve içeceklerden mutlak bahseder. Mesela Bitlis'te beyaz ekmek, beyaz levaşe yufkası, halka çöreği, katmer çöreği, baklava, keklik kebabı, kaymak, çacıklı ve kicili peyniri, gömeç balı, bazı şerbetler vd. kendine özgü yiyecek ve içeceklerdir (2001a: 82).

¹¹ “**Sun'-ı diğer:** Cemî'i yırtıcı kuşlar dahi Sübhân dağında çiftleşüp biçer hâsıl edemediklerinden çıynaklı murglar asla duramazlar ve mu'ammer de olmazlar Ammâ kerkes kuşları gayet çoktur ve gayet mu'ammer olup hatta bin sene ömür sürer derler. Beyt

Yaşar kerkes kim âzâd olduğunca

Doğan durmaz ziyafet bulduğunca

demişler. Hakka ki sükkar yemişler. Sun'-ı Huda Hallâk-ı ezel. Amma bu makâlid-i Sübhân'da ekseriyâ tavuklar her gün ikişer yumurta yumurtlarlar.” (2001a: 98).

¹² “**Ve mine'l-acâ'ib, ibret-nümâ-yı garîb:** Kal'a-i Erzurum ve kal'a-i Ahlat ile bu Sübhân dağı mâbeynehümâlarında bir temâşâgâh-ı mahûf vardır. *Allahümme afvenâ*, ana ayn-ı Çemenzâr derler, yalçın kayalardan tulü' edüp seng-i haralardan aşağı ol uyun pertâb etdikde sâ'ikasından âdemin kulağı asamm olup sadâsı iki fersah mesâfe-i ba'ideden istimâ olunur. Bu ayn bir haylice cereyan edüp gâ'ib olur. Eğer âdem eğer gayrı hayvanât bu sudan nûş etseler ol ân âdem merhum olup devâbât makûlesi mürd olurlar. Semm-i helâhilden nişan verir bir sudur, dediler. Bu hakîr yakîn geçdik amma görmedik. Hatta Kenzikli Hacı Cârullah nâm bir sâhibü'l-hayrât kendi hikâyet etdi kim "Bu ayn-ı hummanın yemîn ü yesânnda gurubuna varınca ol kadar dağı hayvan üstühânları var kim hadd ü hasrın Huda bilür. Âhir-ı kâr Hacdan geldiğim sene mâlımdan üç bin gurus hasbeten-lillah hare edüp bu ayn-ı hummanın tulü'undan gurubuna varınca iki tarafında kârgîr kireç cibis ile metîn dîvârlar etdim ki hayvanâtlar nûş edüp helak olmayalar" deyü sâhibü'l-hayrât el-Hacı Cârullah hikâyet etdi. Ve bu aynın yemîn ü yesânnda asla nebatat u giyâhât ve imârâtdan bir nişan yokdur, dedi.” (2001a: 98).

¹³ “Sun'-ı Halik mahlûk-ı Huda katır bu Sübhân dağında Nemrûd-ı la'înin hargelelerinden hâsıl olduğu bu Târîh-i Mîrhând ve Târîh-i Miğdîsî dahi mufassal yazmış. Ba'dehü Nemrûd-ı la'înin Hazret-i İbrâhîm'i Urfa şehrinde âteşe atdikda katır hurz-ı can ile odun taşıdığından Hazret-i İbrâhîm "Tenasül bulmayasın", deyü katıra beddu'â eylediğinden ilâ hâze'l-ân harşık olan katırlar har-ı çârpâlarıyla cima' ederler amma katırdan kulun sâdir olmak ihtimâli yokdur.” (2001a: 98).

¹⁴ “**Karye-i Deliklitaş:** Erciş hâkinde leb-i deryaya karîb iki yüz haneli Ermeni köyüdür ve ze'âmetdir. Hatta bu delikli kaya için bu diyar halkı Hazret-i Alî Düldül'ün bu kayaya bağlamak murâd edindikde mübarek dest-i şerîfiyle bu kayayı delüp Düldül'ün bağladıklarından Deliklikaya derler, deyü hikâye etdiler.” (2001a: 100)

Bağcılık olduğundan Bitlis'te üzüm de tüketilen önemli yiyeceklerdendir. Armut aynı şekilde yetiştirilen ve tüketilen bir meyvedir (2001a: 82).

Örneğin Bitlis'te Abdal Han'ın Melek Ahmed Paşa'ya verdiği ziyafette kullanılan kaplar ve yiyecek içecekler burada zikredilebilir. Bu yemekte 200 aded gümüş lenger, mücevher saplı kaşıklar, kâseler, ıbrık, altın leğen, fincanlar vs. kullanılmıştır. Yemek ve içecek olarak kükü pilav, müza'fer pilav, çilav pilav, fıstık pilav gibi çeşitli pilavlar, çeşitli çorbalar, 50 çeşit hoşaf, şerbetler vs. vardı. Yemeğin üzerine cevahirli fincanlarla Yemen kahvesi, sahlepe, muhallebi, çay, sıcak avşele, şekerli şerbet, sıcak palüze ve sütler içildi. Sabahları kahvaltıda yüzlerce çeşit tatlı, reçeller, murabbalar vs. vardı (2001a: 76).

Kılık Kıyafet

Bitlis ve diğer bölge şehirlerinde halkın gündelik hayatının en ilginç ve önemli veçhelerinden biri, erkek ve kadınların kıyafetleridir. Evliya Çelebi, erkek ve kadınların kıyafetlerini statülerine göre verir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Bitlis'te ayandan pek çoğu semur giyerler. Ortas halli olanlar, Şirvan kurbunda Ma'den kasabası şapiği giyerler ve elvân çuka serhaddi ve kontuş giyerler. Fakirleri boğası giyerler. Kadınlar ise beyaz çar bürünüp yüzlerinde burka ve başlarında altın ve gümüş takke ve libasları cümle harîr ile mülebbes havatinlerdir (2001a: 67).

Van halkının erkekleri ve kadınlarının kıyafetlerini de tasvir eder (2001a: 123-124).

Siyasal Olaylar

Evliya-yı bîriya gördüğü yerlerde cereyan eden siyasal olayları ayrı bir us-talıkla gözlemlemiş ve kaleme almıştır. Örneğin Osmanlı Paşası Melek Ahmed Paşa ile Bitlis Hanı Abdal Han arasındaki ilişkileri, görüşmeleri, yazışmaları, hediyeleşmeleri ve savaşı uzun uzun anlatır (2001a: 60, 76-81, 84-86, 126 vd.)

Tarih ve Coğrafya

Evliya Çelebi'nin eserinde gördüğü yerlerin tarihi ve coğrafi özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer alır.

Mesela Van, Tatvan, Ahlat, Adilcevez, Bitlis ve diğer yerler hakkında önce tarihi bilgiler verir. Bu bilgileri verirken tarih kaynakları birincil başvuru kaynağıdır. Ondan sonra o yöre veya şehir halkının tarihiyle ilgili söyledikleridir.

Van Gölü'nü uzun uzun anlatır. Mitolojik bilgilerle oluşumu, derinliği, genişliği, suyunun özellikleri vs. hakkında geniş bilgiler verir (2001a: 87-88).

Nehirlerden, dağlardan bahseder. Mesela Van Gölü'ne akan Güzeldere nehri, Ayn-ı Gevaş gibi nehirlerden ve su kaynaklarından söz eder (2001a: 87-88).

Sonuç

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde kendi döneminin Tatvan ve çevresini, özellikle gözlem tekniğini kullanarak kendine has üslûbuyla sosyal, kültürel, mimarî, dinî, ekonomik, siyasî-idarî, demografik, dilsel, askerî vs. boyutlarıyla bize aktarmıştır. Bu çalışmada Çelebi'nin gördüğü ve gezdiği Bitlis, Tatvan ve Van gibi yerlerin bazı yönleri daha fazla öne çıkarılmış ve bu çerçevede onun gözlemlerine göre söz konusu yerlerin özellikle sosyo-kültürel, tarihî, idarî, ekonomik vs. yönleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Evliya Çelebi'nin bölge halkının bazı karakteristik özelliklerini, bedensel yapılarını, şahsiyet yapılarını, kavga ve savaş gibi bazı davranış kalıplarını, töre ve normlarını, namus anlayışlarını, eğlenme ve dinlenme durumlarını ortaya koyması, son derece önemlidir.

Ayrıca Evliya Çelebi'nin konulara mümkün mertebe deterministik bakış açısıyla yaklaşarak var olan durum veya uygulamaları sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde izah etme çabası, dikkate değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bundan başka *Seyahatnâme*'de Seyyah'ın gezdiği yerlerin halkının eğlence yerlerinden ayrıntılı olarak bahsedilmesi de ilginçtir. Aynı şekilde yeme ve içme zevklerinden, giyim tarzlarından söz edilmesi de önemlidir.

Evliya Çelebi'nin gezdiği yerleri anlatırken izlediği yöntem ile kullandığı dil ve konuları izah biçimi, onun olayları bir tür "sosyolojik okuma" olarak adlandırılabilir. Bu yaklaşımla ele aldığını göstermektedir ki bu durum da *Seyahatnâme*'nin bir başka orijinal özelliği olarak zikredilebilir.

Son tahlilde denilebilir ki *Seyahatnâme*, 17. yüzyılda, Osmanlı Devleti ve de Tatvan ve çevresinin siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik, dinî vs. yönleri hakkındaki en önemli ve dikkat çekici çalışmalardandır. Evliya Çelebi, bölgeyi ele alış ve tasvir ediş biçiminde olduğu gibi *Seyahatnâme* adlı çalışmasıyla ne kadar iyi bir gözlemci olduğunu ortaya koymaktadır. ©

KAYNAKLAR

- Ahmed Midhat (1314a). "Necib Asım'a Hitaben", *Evlîya Çelebi Seyâhatnâme*sî. c. 1-2. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. vav-mim
- Ahmed Midhat (1314b). "Necib Asım'a Hitaben", *Evlîya Çelebi Seyâhatnâme*sî. c. 1-2. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. fe-şın
- Bruinessen, Martin van (2000) "Kurdistan in the 16th and 17th centuries, as reflected in Evliya Çelebi's *Seyahatnâme*", *The Journal of Kurdish Studies*. 3, 1-11 (http://www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/personal/publications/Evliya_Celebi_Kurdistan.htm). 01.08.2007
- Bruinessen, Martin van (2007). "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde 16 ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan" Çev. Ahmet Akşit. http://www.diyarbakir.net/cgi-bin/index.pl?mod=news;op=author_id;id=476, 17.08.2007
- Bruinessen, Martin van (2003). "Evliya Çelebi ve Seyahatnâme'si". Evliya Çelebi Diyarbakir'de. Haz. Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yay., ss. 25-38
- Bruinessen, Martin van-Boeschoten, Hendrik (2003). *Evlîya Çelebi Diyarbakir'de*. Çeviren: Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yay.
- Dankoff, Robert (1990). *Evlîya Çelebi in Bitlis*. Leiden, New York: E. J. Brill
- Demirtaş, Mehmet (2008). "Tatvan Tarihi". http://www.tatvan.net/statvan_tarihi.htm. 10 haziran 2008 Salı.
- Evliya Çelebi (1314a). *Evlîya Çelebi Seyâhatnâme*sî. c.1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası
- Evliya Çelebi (1314b). *Evlîya Çelebi Seyâhatnâme*sî. c.2. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası
- Evliyâ Çelebi (2001aa). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâme*sî. Cilt 4. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2001ab). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâme*sî. Cilt 5. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin. İstanbul: YKY
- Evliya Çelebi (1993). *Tam Metin Seyahatnâme*. Cilt 1-2. Sad. Tefvik Temelkuran-Necati Aktaş. İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Evliya Çelebi (1986). *Tam Metin Seyahatnâme*. Cilt 3-4. Sad. Tefvik Temelkuran-Necati Aktaş. İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Necib Asım (1314a). "Bibliyografya –Evliya Çelebi Seyahatnâme'si-", *Evlîya Çelebi Seyâhatnâme*sî. c. 1-2. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. elif-vav
- Necib Asım (1314b). "Ahmed Midhat'a Cevap", *Evlîya Çelebi Seyâhatnâme*sî. c. 1-2. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. mim-fe

- Necib Asım (1314c). "Ahmed Midhat'a Cevap", *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c. 1-2.
Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. şın-the
- Okumuş, Ejder (2006). "Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Diyarbakır". 2. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu. 15-18 Kasım 2006. Diyarbakır.